

Anton BOZANIĆ
Župa Uznesenja B. D. Marije
Omišalj
anton.bozanic@gmail.com

UDK: 003.349.1:930.85](497.572)
347.961(497.572)(091)
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.74.2>
stručni rad
primljen: 24. listopada 2022.
prihvaćen: 7. studenoga 2023.

GLAGOLJICA U JAVNOME ŽIVOTU I KULTURI NA OTOCIMA CRESU I LOŠINJU

U istraživanju povijesti glagoljične pismenosti na Cresu i Lošinju, koja seže barem do 11. stoljeća (*Valunska ploča*), glagoljica je bila u neprestanoj uporabi sve do druge polovice 18. stoljeća, unatoč uporabi latinskoga kao bogoslužnoga jezika u središtu biskupije Osoru, tj. osorskoj katedrali. Glagoljicom se široko koristilo u svim okolnim mjestima te je ona oblikovala javni život i kulturu otočnoga stanovništva. Najveća otočna naselja Mali Lošinj i Veli Lošinj čuvaju mnoge glagoljične rukopise, uključujući matične knjige pisane na hrvatskome jeziku i glagoljici do druge polovice 18. stoljeća, kad je mletačka vlast naložila promjenu u administrativnim poslovima. Ograničavanje uporabe glagoljice državna vlast započela je 1611. godine zabranom daljnje uporabe glagoljice u knjigama crkvenih bratovština.

U radu je stavljen poseban naglasak na hrvatskoglagoljični notarijat koji je, kao javna institucija, bio ravnopravan latinsku i talijansku notarijatu urbanih sredina. Na Lošinju je djelovalo najmanje petnaest notara koji su pisali hrvatskim jezikom i glagoljičnim pismom, a sačuvani su protokoli samo dvojice iz Veloga Lošinja. Riječ je o spisima koji su objavljeni pod naslovom *Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1636)*, a obuhvaćaju 642 dokumenta koji pružaju uvid u različite aspekte života i gospodarstva, osvjetljavaju povijesne događaje s otoka te razjašnjavaju izvorne hrvatske nazive lošinjskih naselja doprinoseći u konačnici razumijevanju izvornoga hrvatskog nasljeđa i identiteta otočana.

Ključne riječi: Cres, Lošinj, svećenici glagoljaši, glagoljične matične knjige, hrvatskoglagoljični notarijat, mletačka vlast, zabrana glagoljice, identitet stanovništva Kvarnera

1. UVOD

Bogoslužje na crkvenoslavenskome jeziku i glagoljica postali su prepoznatljivo kulturno nasljeđe na kvarnerskim otocima, posebice na Krku, ali i u

starijim naseljima Cresa i Lošinja. Život stanovnika cresko-lošinjskoga otočja bio je oduvijek povezan s vjerom i Crkvom.

Povijest glagoljice započinje na cresko-lošinjskome otočju prema dostupnim podatcima s *Valunskom pločom*, što znači dosta rano, najkasnije u 11. stoljeću. *Valunska ploča* jedan je od najstarijih glagoljičnih natpisa na hrvatskome tlu. Izvorno se nalazila u trijemu ispred crkve sv. Marka na valunskome groblju, a danas se čuva u sakristiji župne crkve sv. Marije u Valunu.

U gradu Osoru, središnjemu naselju cresko-lošinjskoga arhipelaga, osobito u katedralnoj crkvi, bogoslužje se redovito odvijalo na latinskome jeziku, dok se u pojedinim gradskim samostanima i svim okolnim mjestima od pamti-vijeka govorilo hrvatski, a koristilo glagoljicom u pisanoj komunikaciji. S obzirom na to da su svećenici Stolnoga kaptola u Osoru pastoralno bili nadležni za lošinjsko područje na kojemu se *glagoljalo*, tj. liturgijska se služba obavljala na hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, sam Osor djelomično je bio obuhvaćen glagoljicom.¹ Višestoljetna uporaba hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika u bogoslužju i korištenje glagoljicom oblikovali su kulturu koja je ostavila snažne tragove na otočju.

Nositelji glagoljaštva bili su svećenici, uglavnom domaći ljudi, u narodu poznati kao *popi glagoljaši*. (Naziv *popovi glagoljaši* neprimjeren je i pomalo uvredljiv u čakavskoj sredini te ga ne treba upotrebljavati jer svećenici glagoljaši čakavskoga govornog područja sebe nisu nikada tako nazivali, nego su se uvijek potpisivali kao *popi* te su se na taj naziv odazivali.) Svećenici glagoljaši čakavskoga govornog područja u zapisu i govoru uvijek su u množini *popi*, dok se u standardnome hrvatskom jeziku može pojaviti i oblik *svećenici glagoljaši*. Glavna zadaća i poslanje popa glagoljaša u Crkvi bila je briga za bogoslužje rimskoga obreda na crkvenoslavenskome jeziku. Za pastoralne su potrebe od 16. stoljeća počeli ispisivati glagoljicom matice krštenih, vjenčanih i umrlih te ostale crkvene knjige. Također su prepisivali liturgijske knjige, obavljali usluge javnih bilježnika – notara okupljali zainteresirane i poučavali ih u područjima u kojima su sami bili vješti. Središte glagoljaškoga bogoslužja bila je župa, odnosno *kuracija*, ujedno najvažniji graditelj specifične kulture i javnoga života. Prema starome crkvenom zakoniku kuracija je označavala zajednicu ili mjesto koje je, iako nema pravnu oznaku župe, gotovo izjednačeno sa župom.

¹ Više o osorskoj biskupiji i osorskome kaptolu v. ŠTEFANIĆ; KOŠUTA 1951, također ŠTEFANIĆ; KOŠUTA 1955. i KOVAČIĆ 1997.

2. KAMENI SPOMENICI

Glagoljica, pismo proizišlo iz liturgijske uporabe, proširilo se na sva područja javnoga i privatnoga života na kvarnerskim otocima. To je posebno vidljivo u kamenim spomenicima. Glagoljaši su do 18. stoljeća bilježili svaki važan događaj utiskivanjem glagoljičnih slova u kamen, najčešće iznad vrata crkve, zvonika i ostalih važnijih građevina, kako bi se datumi, imena i događaji sačuvali od zaborava.

Branko Fučić u svoju knjigu opisa glagoljičnih natpisa (FUČIĆ 1982) uvrstio je 12 takvih natpisa s Cresa i Lošinja: pet iz Beloga, tri iz Osora te po jedan iz Ćunškoga, Unija, Svetoga Jakova i Valuna. Iako u Malome Lošinju nije sačuvan nijedan glagoljični natpis, ima ih u najbližoj okolici. U Ćunskome je glagoljični natpis 1627. godine ugraviran na kaležu, dok se u Svetome Jakovu nalazi natpis iz 1624. godine iznad ulaza stare crkve na groblju. Na Unijama je glagoljični natpis iz 1676. godine uklesan na kamenici za ulje, a nedavno je otkriven još jedan glagoljični natpis na kamenoj posudi za blagoslovljenu vodu kod ulaza u crkvu sv. Ivana u Velome Lošinju. Sigurno postoji još sličnih, neotkrivenih glagoljičnih natpisa na zgradama diljem Lošinja, koji čekaju pronicljive istraživače koji će ih otkriti i prepoznati.

3. GLAGOLJIČNI RUKOPISI

Otok Lošinj ima velik broj sačuvanih glagoljičnih rukopisa, a najvažniji su matične i bratovštinske knjige te notarski spisi.

3.1. Matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih – osobni podatci stanovnika

U matičnim se župnim knjigama vodi temeljna evidencija o krštenjima, krizmi, vjenčanjima i smrti vjernika. Budući da se u njima nalaze osnovni osobni podatci osoba koje žive na nekome mjestu, one su dragocjen izvor za proučavanje povijesti stanovništva, migracija, ali i obiteljskih povijesti s Lošinja. Glavne su vrste matičnih knjiga – krštenih, vjenčanih i umrlih – osnova za evidentiranje ključnih podataka o osobama i uvid u sakramentalni život unutar župe. Matice krštenih prve su i osnovne jer se u njih upisuju najosnovniji opći podatci o osobi, ali i matice vjenčanih i umrlih ne zaostaju mnogo po važnosti jer sadržavaju vrijedne podatke o životu pojedinca, obitelji i zajednice.

Crkva je počela s vođenjem službenih matičnih knjiga mnogo prije države. Prve naznake toga propisa mogu se pratiti još od Četvrtoga lateranskog koncila iz 1215. godine. Međutim, kao opći crkveni propis matice su službeno uvedene tek u posljednjim danima rada Tridentskoga koncila 1563. godine. Od 19. stoljeća prihvaćeno je da već postojeće crkvene matice služe kao službene državne isprave. Štoviše, sve do 9. svibnja 1946. crkvene su matice imale službenu vrijednost na civilno-pravnome području jer je župnik dotad bio i službeni državni matičar. Od toga datuma crkvene matice imaju samo internu crkvenu važnost, ali s pridruženim statusom javnih isprava. Režim koji je preuzeo vlast nakon Drugoga svjetskoga rata nasilno je odnio matice krštenih, vjenčanih i umrlih s nekim drugim knjigama iz župnih ureda, a većina ih je, ako nisu uništene, vraćena tek u posljednjim godinama.

Matične knjige, posebice matice krštenih, sadržavaju osnovne, a katkad i jedine sačuvane podatke o stanovnicima. Budući da su ljudi s Cresa i Lošinja od pamtivijeka bili isključivo katolici, matice krštenih sve donedavno odnosile su se na ukupno stanovništvo (jer pripadnika drugih vjeroispovijesti na tim otocima nije bilo). S obzirom na to da je na tim otocima već postojala stoljetna crkvena, konkretno biskupijska struktura, jer Osorska biskupija datira još iz 6. stoljeća, matične su se knjige mogle uvesti odmah nakon Tridentskoga koncila. Dapače, čak i prije koncilske odredbe postoje naznake upisa krštenika u nekim župama cresko-lošinjskoga otočja.

Najstarija lošinjska matica krštenih potječe iz Veloga Lošinja i bilježi krštene još od vremena kad naselje nije imalo status župe, tj. od 1560. do 1617. godine. Zapisi u toj matici pisani su hrvatskim jezikom i glagoljičnim pismom. Drugi i treći svezak također su ispisani glagoljicom. Nakon toga, sljedeća dva sveska pisana su hrvatskim jezikom i glagoljicom, ali i latinskim jezikom i latinicom. Početkom 18. stoljeća dogodio se zaokret, tj. promjena jezika i pisma. Uveden je talijanski jezik. Vjerojatno se to dogodilo po nalogu nadležnih vlasti, a zanimljivo je da je 1815. godine talijanski zamijenjen latinskim. Također, sačuvane su matične knjige vjenčanih, pri čemu je najstarija od 1597. godine i pisana je glagoljicom. Jezik i pismo u maticama vjenčanih slijedili su primjer matica krštenih. Nažalost, iz starijih vremena nisu sačuvane matice umrlih.

U Malome Lošinju situacija s matičnim knjigama slična je onoj u susjednome Velom Lošinju. Pisanje najstarije sačuvane matice krštenih u Malome Lošinju počelo je glagoljicom i hrvatskim jezikom 1596. godine, dok je pisanje matice vjenčanih počelo tridesetak godina kasnije, 1622. godine. Glagoljica je zadržana u malološinjskim maticama do 1732. godine, kad je talijanski jezik zamijenio hrvatski i glagoljicu.

U susjednoj lošinjskoj župi Ćunski glagoljicom se pisalo u maticama krštenih i vjenčanih tijekom 18. stoljeća, dok je u Svetome Jakovu glagoljica bila u uporabi do 1729. godine. Poznato je da su postojale glagoljične matične knjige na Unijama, Susku, Punt i Križa i Ustrinama, no one su nažalost uništene. Također su postojale u Nerezinama, o čemu svjedoči matična knjiga don Mate Glavočića iz 1608. godine, koja se kao dio osorskoga arhivskog gradiva čuva u Državnome arhivu u Rijeci.

Slična situacija bila je i na creskome području. U drevnoj župi Beli na sjeveru otoka matice krštenih počele su se ispisivati glagoljicom 1570. godine i na tome su se pismu zadržale sve do 1752. godine. U ostalim creskim starijim župama, poput Lubenica, Valuna, Dragozetića, Orleca, Vrane i drugih, u kojima su postojali seoski kaptoli i njegovala se hrvatska kultura, u prošlosti su se matice sigurno pisale hrvatskim jezikom i glagoljicom. Nažalost, nisu sačuvane najstarije matice iz tih župa.

Valja naglasiti da su matične knjige pažljivo čuvane u župnim kućama. Svećenici su im posvećivali posebnu brigu osiguravajući im smještaj u prostorima zaštićenim od vlage, prašine i drugih oštećenja. Bili su svjesni njihove važnosti i nezamjenjive uloge u bilježenju temeljnih osobnih podataka vjerničkoga puka. Samo svojim postojanjem matične su knjige izuzetno vrijedni dokumenti, čije je očuvanje bilo ključno za povijest i identitet zajednice na otoku.

Glagoljica i hrvatski jezik, pismo i jezik na kojima su od samih početaka nastajali zapisi u tim registarskim knjigama, snažno su povijesno svjedočanstvo identitetske pripadnosti lošinjskoga stanovništva. Riječ je o važnome civilizacijskom i identitetskom alatu iznimne kulturne i nacionalne vrijednosti, posebno s obzirom na nemirnu povijest Cresa i Lošinja u 20. stoljeću, kad su se ubrzano izmjenjivale države i vladari, kad se sustavno radilo na odnarođivanju i nijekanju svega što je hrvatsko u njegovu stanovništvu.

3.2. Bratovštinske knjige

Bratovštine su bile vjerska društva koja su okupljala ljude s ciljem promicanja javnoga bogoštovlja, čašćenja pojedinih svetaca, jačanja međusobne povezanosti i iskazivanja ljubavi prema bližnjima. Članovi bratovština težili su zbližavanju, povezivanju i stvaranju bratskih odnosa. Te organizacije počele su se pojavljivati tijekom 13. stoljeća u Italiji i brzo su proširene u sva naselja u Osorskoj biskupiji. Bratovštine su se bavile karitativnim i socijalnim radom pružajući pomoć bolesnima i siromašnima te osnivajući bolnice i ubožnice (*hospitale*). Imale su svoja pravila – statute, vodile su svoje knjige i blagajnič-

ke dnevnik. Na čelu bratovštine bio je upravitelj, poznat kao *gastald* ili *gaštald* (naziv je izveden iz latinskoga *castaldus* ili talijanskoga *castaldo*), dok je na creso-lošinjskome području postojao arhaični hrvatski naziv *požup*, odnosno talijanska inačica *posuppo*. Važnu je ulogu u bratovštinama imao bratovštinski pisar, pučki nazivan *skrivani* (prema riječi *scriba*).

Crkvena je vlast imala duhovni nadzor nad radom bratovština, dok je uvid u njihovo materijalno stanje imala država. Tijekom vremena bratovštine su stjecale sve više nekretnina, što je jačalo njihov utjecaj i dovelo do veće kontrole državne vlasti nad njihovim radom. U vrijeme Napoleonove vladavine odredbama iz 1808. i kasnije iz 1811. godine sve su bratovštine na istočno-jadranskome području bile ukinute, a imovina im je oduzeta, osim onih koje su bile izrazito duhovne ili karitativne, odnosno bez posjeda. Bratovštinska je imovina opljačkana, a nekretnine su na javnoj dražbi rasprodane, uključujući i bratovštinske crkve u nekim mjestima.

Važno je ovdje napomenuti da su prvotne knjige lošinjskih bratovština bile pisane glagoljicom na hrvatskome jeziku. Međutim, godine 1611., nakon izričite zabrane mletačkoga dužda, osorski knez Jeronim Zane naredio je da se bratovštinske knjige moraju registrirati i voditi na talijanskome jeziku. Iako su neke bratovštine, vođene uhodanom praksom, nastojale zadržati hrvatski i glagoljicu, to je bilo kratkotrajno jer je zapisivanje na tome jeziku i pismu vrlo brzo prestalo. Budući da te knjige više nisu služile svojoj svrsi, izgubile su se s vremenom. Jedino je sačuvana knjiga *Bratovštine sv. Antuna* u Belome, koja sadržava podatke od 1572. do 1641. godine pisane na glagoljici.

3.3. Hrvatskoglagoļični notarijat i notari

3.3.1. Početci institucije notarijata

Notarijat (srednjovjekovni naziv *notariatus*, koji dolazi od latinskoga naziva *notarius* ‘bilježnik’) ili bilježništvo javna je ustanova koja se razvila u srednjemu vijeku i opstaje do danas. Pisani notarski akti namijenjeni su čuvanju podataka o pravnim poslovima i jamče objektivnu snagu svjedočanstva o tome poslu. Korijeni notarske službe sežu u antičko doba. Nakon pada Rimskoga Carstva takva je aktivnost zamrla, ali je služba koju obavljaju javni notari ili bilježnici doživjela snažan procvat u 12. i 13. stoljeću, posebno na Apeninskome poluotoku, na kojemu je pod utjecajem rimskoga prava i pravnih škola dobila prepoznatljivu pravnu formu. Javni su bilježnici u početku obnove notarijata gotovo isključivo bili svećenici kao najpismeniji ljudi.

Na hrvatskome povijesnom prostoru javno se bilježništvo najprije razvijalo u dalmatinskim gradovima, a potom se proširilo na Istru, kvarnerske otoke i Hrvatsko primorje. Najduže se zadržalo na Krku na kojemu je hrvatskoglagoljčni notarijat kao javna institucija postojao sve do Napoleonova doba.

3.3.2. *Notarijat tijekom mletačke uprave nad današnjim hrvatskim područjem*

Mletačka Republika intenzivno se koristila uslugama javnobilježničkih djelatnosti, a isprave su, razumljivo, bile pisane standardnim talijanskim jezikom. Naši su predci uvidom u tu praksu za vrijeme mletačke vladavine na našim područjima prepoznali važnost stvaranja pravno valjanih dokumenata u svakodnevnome životu te su oblikovali notarijat na vlastitome (hrvatskom) jeziku i glagoljici kao pismu prilagođenome tomu jeziku. Tako se razvio hrvatskoglagoljčni notarijat kao javna institucija u Istri i na kvarnerskim otocima.

Hrvatskoglagoljčni notari uglavnom su bili svećenici. Isprave su bile pisane na hrvatskome jeziku i zapisivane glagoljicom u notarske knjige, a strankama bi obično pružali ispis koji je imao istu vrijednost kao i izvornik. Dokumente su zaštićivali svojim potpisom, odnosno svojim osobnim stiliziranim znakom. U Istri su nam poznati notari iz ranijih povijesnih razdoblja, kao što su Mikula iz Gologorice, koji je sastavio *Istarski razvod* u obliku duge notarske isprave, potom Dujam koji je sastavio razvod između Mošćenica i Kožljaka, prepisivači i ovjerovitelji *Istarskoga razvoda* Jakov i Levac Križanić, zatim Andrej Matković, Ivan Snebal, Guarin Tihić i mnogi drugi.

3.3.3. *Notarijat na Lošinj*

Povijesni izvori bilježe prve glagoljične notarske zapise već u prvome stoljeću mletačke uprave na Cresu i Lošinj, barem od 1520. godine. Također, spominje se notar koji se koristio glagoljicom u Velome Lošinj iako su njegove isprave nažalost izgubljene, a djelovao je od 1467. do približno 1520. godine. Hrvatskoglagoljčni notari službu javnoga bilježnika nisu dobivali potvrdom od mletačkoga senata ni privilegijem duždeva nego su bili povezani s mjesnim, općinskim vlastima. Primjerice, na Lošinj su notari bili zamjenici kneževa kancelara u Osoru, odnosno službenici osorske općine s ovlaštenjima za rješavanje privatnopravnih poslova i suđenje u manjim sporovima.

Zna se da je postojalo najmanje 15 notara koji su se koristili hrvatskim jezikom i glagoljicom u svojoj službi. Prema istraživanju Danila Klena, njihovi su spisi sačuvani samo fragmentarno. Klen navodi da je u kancelariji osor-

ske općine sačuvan velik broj prijevoda glagoljičnih dokumenata sastavljenih na hrvatskome jeziku. Prema Klenovim podacima, broj sačuvanih prijevoda premašuje tisuću, uz napomenu *in lingua illirica* (tj. hrvatskome jeziku).

Od glagoljičnih notarskih protokola s otoka Lošinja sačuvala su nam se samo dva, oba iz Veloga Lošinja. Ti svesci sadržavaju isprave koje su notari Mikula Krstinić i Ivan Božićević zapisivali od 1564. do 1636. godine, a samo nekoliko unosa u te protokole napravili su njihovi sinovci, notari Žuvan (Ivan) Krstinić i Matij Božićević. Važno je napomenuti da je Matij Božićević bio posljednji hrvatskoglagoljični notar na Lošinju jer je mletačka vlast službeno zabranila daljnje korištenje hrvatskim jezikom i glagoljicom u notarskoj praksi. Nakon toga postao je prvi župnik Veloga Lošinja koji je do osnutka župe 1662. godine imao pravni status kuracije.

3.3.3.1. *Tko su bili Mikula Krstinić i Ivan Božićević?*

S obzirom na to da su jedini sačuvani protokoli hrvatskoglagoljičnih notara s otoka Lošinja pripadali Mikuli Krstiniću i Ivanu Božićeviću, vrijedi posvetiti malo više pozornosti njihovu životu i radu.

Temeljem notarske aktivnosti Mikule Krstinića u razdoblju od 1564. do 1595. godine može se zaključiti da je Mikula rođen oko 1540. godine u staroj i imućnoj obitelji Krstinić iz Veloga Lošinja, koja je dala nekoliko notara. Obrazovanje je vjerojatno stekao u školi pod okriljem Zadarske nadbiskupije, nakon čega je postao svećenik. U rodnome je mjestu prvo služio kao kapelan, a kasnije je postao župnik. Iz izvješća apostolskoga vizitatora Agostina Valerija vidljivo je da je posjedovao više knjiga. S obzirom na prisutnost drugih svećenika notara u široj obitelji, poput strica Antona Čačevića, prastrica ili drugih predaka poput Tome Krstinića te sinovca Žuvana (Ivana) Krstinića, Mikula nije bilo teško steći odgovarajuće vještine notarske djelatnosti u obiteljskome okružju. U matičnim knjigama Veloga Lošinja uočljivi su njegovi glagoljični zapisi o krštenjima i vjenčanjima. Mikula je preminuo u svojem rodnom mjestu oko 1597. godine.

Kronika Martina Botterinija bilježi da je drugi notar Ivan Božićević nešto mlađi od Mikule Krstinića. Doselio se u Veli Lošinj s otoka Molata. Kleričke je redove primio u Zadru, a za svećenika je zaređen 1576. godine u Rabu. Nakon nekoliko godina službe u matičnoj nadbiskupiji biskup mu je dopustio prijelaz u Osorsku biskupiju. Postao je kapelan, a kasnije i župnik u Velome Lošinju te je tu dužnost obnašao sve do svoje smrti 1636. godine. Kao kapelan i župnik obavljao je i službu notara. Njegov sinovac Matij, koji je već spomenut kao posljednji hrvatskoglagoljični notar u Velome Lošinju, došao je kao

dječak svojemu stricu u Veli Lošinju. Potom se školovao i postao svećenik u Osorskoj biskupiji, a poslije je bio i velološinski župnik, a u Velome je Lošinju ostao sve do svoje smrti.

3.3.4. Pronalazak, vrednovanje i objavljivanje protokola lošinjskih notara

Znanstvena javnost već dugo pokazuje interes za hrvatskoglagoljične notarske protokole s Lošinja. Ti su protokoli otkriveni i predstavljeni javnosti još davne 1791. godine kad je o njima pisao velološinski kroničar Martin Botterini. On je u svojoj kronici spomenuo postojanje dvaju hrvatskoglagoljičnih protokola iz Veloga Lošinja, dao im kratak opis te naveo da se stariji svezak nalazi kod lošinjske notarske obitelji Botterini. Iako je Botterinijeva kronika tiskana tek nedavno, 2018. godine (priredio i objavio Franjo Velčić), njezin se sadržaj prepisivao i postao je dostupan istraživačima. Poslije Botterinija hrvatskoglagoljične su protokole spominjali u svojim djelima lošinjski povjesničari Gaspare Bonicelli, Matteo Nicolich i Giovanni Gerolami. Oni su uglavnom prepričavali Botterinijeve podatke, a iako su izrazito bili pristrani u korist talijanskoga opredjeljenja, nisu mogli ignorirati činjenicu da su na Lošinju protokoli bili pisani hrvatskim jezikom i glagoljičnim pismom.

U jeku nacionalnoga buđenja u drugoj polovici 19. stoljeća hrvatskoglagoljični notarski protokoli s Lošinja privukli su pozornost hrvatskih povjesničara. Šime Ljubić 1865. godine zabilježio je da je notarska knjiga Mikule Krstinića u vlasništvu lošinjskoga posjednika Silvestra Busanić (LJUBIĆ 1881: 185). Zanimanje se također pojavilo među slavistima, a Josef Karasek 1900. godine utvrdio je da je notarski protokol Mikule Krstinića došao u posjed nekoga H. Bussanicha u Trstu, dok je drugi Božičevićev protokol ostao u posjedu Župnoga ureda Veli Lošinj. Postojanje tih protokola bilježe Rudolf Strohal i Ivan Milčetić. Međutim, završetkom Prvoga svjetskog rata, nakon kojega je cresko-lošinjsko područje pripojeno Kraljevini Italiji, glagoljaška je baština toga kraja postala nedostupna istraživačima, ali srećom nije uništena ili nestala tijekom talijanske (fašističke) vlasti.

Nakon što su otoci Cres i Lošinj pripojeni matičnoj zemlji, Branko Fučić 1948. godine pronašao je Božičevićev protokol u župnome arhivu Veloga Lošinja, a nekoliko godina kasnije, 1951. godine, pronašao je i Krstinićev protokol u posjedu Silvija Bussanicha. Nakon što je protokole mikrofilmirao JAZU, Josip Hamm započeo je njihovo proučavanje s Matom Hrastom i Petrom Guberinom. O njima su pisali i istraživali Valentin Putanec, Nikola Stražinić,

Josip Vlahović i Eduard Hercigonja. Danilo Klen aktualizirao je pitanje njihova objavljivanja, a predstavio ih je na savjetovanju arhivskih radnika i povjesničara u Malome Lošinju 1982. godine. Konačno, knjiga pod naslovom *Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1636)*, čiji je tekst priredio i predgovor napisao Leo Košuta, objavljena je 1988. godine kao deveti svezak časopisa *Radovi Staroslavenskog zavoda*.

3.3.5. Sadržaj protokola lošinjskih glagoljaških notara

Vrijedni svećenici Mikula Krstinić i Ivan Božičević, koji su najprije služili kao kapelani, a zatim kao župnici u Velome Lošinju, tijekom 72 godine obavljanja notarske službe upisali su u svoje protokole 642 oporuke, darovnice, kupoprodajna ugovora, inventara, sudska spisa i druge službene isprave na hrvatskome jeziku i glagoljici, koji su se odnosili na ljude iz Veloga Lošinja i Maloga Lošinja. Jasno je da taj broj nije konačan jer su mnogi dokumenti izgubljeni. Sačuvani broj službenih notarskih dokumenata notara (isključujući one izgubljene) veoma je važan i njihov sadržaj obuhvaća sve aspekte privatnoga i društvenoga života običnih ljudi. Ti su protokoli iznimno važni izvori za proučavanje gospodarske, društvene, pravne i kulturne povijesti Lošinja.

Štoviše, u tekstovima tih dokumenata koristi se arhaičnim oblicima hrvatskoga jezika s romanskim primjesama, što je iznimno vrijedan dokaz dugotrajne i ustaljene uporabe hrvatskoga jezika na Lošinju.

Najbolji uvid u to pružaju tekstovi hrvatskoglagoljičnoga notarijata. Važno je napomenuti da se u to vrijeme Mali Lošinj nazivao Malo Selo, dok je Veli Lošinj bio poznat kao Velo Selo. U većini slučajeva pri pisanju prvo bi se navela riječ *selo*, a potom bi slijedio pridjev *velo* ili *malo*. Donosimo nekoliko primjera koji prikazuju tu praksu:

- 1564. *pervara dan 1. v Lošinji, Seli Velom, a v kući Matijaša Baričevića... i ja pop Mikula Krstinić, nodar pupliki, ki to pisah.*
- 1590. *miseca oktubra 8. v Lošinji, Seli Malom, v kući Matija Žuntičića i pred svedoc Franićem Marketićem i pred Gašparom Martinolićem počinja tastamenti... i ja pop Mikula Krstinić, nodar pupliki, ki to pisah.*
- 1591. *ijuleja 1. v Lošinji, Seli Velom. Referi Franić Marketić, kako ki je štimadur komunski... a to dobra stabila ka jesu Jivana Mikulića v Lošinji, Seli Malom, v kutradi v Slatini (Pisar Mikula Krstinić).*
- 1591. *miseca setembra 26. v Lošinji, Seli Malom... Na to biše svidoci Pero Grguričić i Martin Gladilić i ja pop Mikula Krstinić, nodar pupliki, ki to pisah.*

- 1635. setembra 16. ...kadi je Nadalin Nadalić, činih pisati koliko sam prodal v Malom Seli dobar.. ja jem dajem ovde na Dražici nad Rovenskoj varta libar 24.
- štimaše štimaduri komunski Matij Raguzinić, drugi Jakov Lečić (Pisar Ivan Božićević).

3.3.6. Značenje i važnost glagoljaške notarske baštine

Sačuvana građa hrvatskoglagoljičnih notara Mikule Krstinića i Ivana Božićevića, koju čini 642 dokumenta povezana sa svakodnevnim životom stanovnika Veloga Lošinja i Maloga Lošinja, pruža novo svjetlo na povijesna događanja tijekom druge polovice 16. i prve polovice 17. stoljeća. Tada je cresko-lošinjsko otočje bilo pod mletačkom upravom, a talijanski je bio jezik komunikacije između Osora i Venecije.

Romanska se kultura stalno pomalo širila i tijekom 18. i 19. st., posebno s razvojem pomorstva i komunikacije sa zapadom, u prvome redu s talijanskim lukama. Tako je primjerice službeni jezik malološinjske pomorske škole, osnovane 1780. godine bio talijanski, a u drugoj polovici 19. stoljeća širio se talijanski iredentizam.

Kontekst stalne i snažne prisutnosti Talijana ključan je za vrednovanje glagoljaške baštine na Cresu i Lošinju (i drugim mjestima pod talijanskim vlastima, jer je ona povezana s identitetom mjesnoga stanovništva. Posebna je vrijednost notarskih protokola na hrvatskome jeziku i glagoljici u tome što svjedoče o ravnopravnome statusu hrvatskoga jezika s talijanskim u lošinjskoj komuni, važnost te činjenica naglašava okolnost što su glagoljaški notarski zapisi stariji čak i od sačuvanih matica krštenih.

Pokušajmo stoga naznačiti osnovna područja na koja neposredno ili posredno utječe sadržaj glagoljičnih notarskih dokumenata. Mogli bismo navesti sljedeće:

1. Notarski zapisi rješavaju mnoge nedoumice povezane s izvornim hrvatskim nazivima naselja na Lošinju, suprotno službenim izvješćima mletačke uprave koja su dolazila iz kneževe kancelarije u Osoru i koristila se talijaniziranim nazivima za otok i naselja. Pismena građa lošinjskih glagoljaša isključivo se koristila udomaćenim hrvatskim nazivljem lošinjskih naselja, koje je bilo u uporabi među otočnim stanovništvom.
2. Ostavština hrvatskoglagoljičnoga notarijata na Lošinju neprocjenjivo je važno vrelo povijesnih podataka i svjedoči o iskonskome nacionalnom

- identitetu otočnih stanovnika. Time se dovode u pitanje iredentističke postavke tzv. neoslobođenih područja (tal. *irredento* ‘neoslobođen’).
3. Prevedeni dokumenti iz osorske kancelarije, njih više od tisuću, na kojima je zabilježeno da su napisani *in lingua illirica*, dovoljno svjedoče o jeziku lošinjskoga puka.

4. ZAKLJUČAK

Pismena ostavština hrvatskoglagoljičnoga notarijata na Lošinj, koja čini važan kompleks hrvatskoglagoljičnih isprava, važan je izvor podataka o gospodarskoj, društvenoj, pravnoj i kulturnoj povijesti Lošinja. U očuvanju glagoljaške tradicije pod talijanskom (mletačkom) vlasti ključnu su ulogu imali domaći svećenici. Iako su, kao obrazovane osobe, bili dvojezični te su se služili hrvatskim i talijanskim jezikom, najvažnije su dokumente s osnovnim podacima i pravnim uredbama, poput matičnih zapisa i notarskih isprava, odlučivali pisati jezikom i pismom svojega naroda, tj. na hrvatskome jeziku i glagoljicom. Te su sačuvane glagoljaške isprave neprocjenjivo vrelo povijesnih podataka o životu i radu otočana te svjedoče o iskonskome nacionalnom identitetu.

Hrvatski identitet, povezan sa starom glagoljaškom tradicijom, unatoč povremenim potiskivanjima, osporavanjima i nasilnim pokušajima ukidanja, ostao je stoljećima prisutan na Cresu i Lošinj. Njegovo neprekidno postojanje kroz stoljeća povijesti i kulture toga područja prožeto je i obogaćeno kulturnim elementima drugih (nacionalnih) provenijencija, osobito romanskom. Danas glagoljaška tradicija na Cresu i Lošinj, vitalan i važan dio hrvatske baštine, podsjeća na bogatu povijest i nasljeđe koje je oblikovalo živote generacija te je treba cijeniti i njegovati kako bismo je prenijeli budućim generacijama. Ta tradicija nije samo razlog nacionalnoga ponosa nego je i most koji spaja različite kulture i vremena, pa je važan dio povijesti i identiteta kvarnerskih otoka.

LITERATURA

- BAILLY, A. 1963. *La serenissima Repubblica di Venezia*. Milano: Dall'Oglio.
BONICELLI, G. 1869. *Storia dell'isola dei Lossini*. Trieste: Per cura degli Eredi.
BOŠNJAK BOTICA, T.; I. BOTICA; T. GALOVIĆ. 2016. Hrvatskoglagoljski notarijat i *Treći notarski protokol* Jura Sormilića. T. Bošnjak Botica i dr. (prir.). *Hrvatskogla-*

- glagoljski notarijat otoka Krka. Notari Dubašnice, sv. 1. Treći notarski protokol Jura Sor-milića (1726. – 1734.)* Zagreb – Krk: Hrvatski državni arhiv; Staroslavenski institut; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press; Povijesno društvo otoka Krka, 11–39.
- BOTICA, I.; T. GALOVIĆ. 2015. Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu. V. Badurina-Stipčević; S. Požar; F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zagreb: Staroslavenski institut, 115–143.
- BOZANIĆ, A. 2005. Mons. Stjepan Vidulić, osnivač pomorskoga školstva u Malom Lošinju. *Otočki ljetopis Cres-Lošinj 14*: 289–291.
- BOZANIĆ, A. 2008. Povijesni pregled župe Mali Lošinj. A. Bozanić (ur.). *Župa Mali Lošinj i zaslužni crkveni pastiri 20. stoljeća*, Mali Lošinj: Župa Mali Lošinj, 21–40.
- BOZANIĆ, A. 2015. Glagoljske matice Cresa i Lošinja. V. Badurina-Stipčević; S. Požar; F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zagreb: Staroslavenski institut, 145–152.
- BOZANIĆ, A. 2020. *Grad Mali Lošinj: povijesne mijene i razvoj; upravno, crkveno, kulturno i gospodarsko središte otoka Lošinja*. Mali Lošinj: Grad Mali Lošinj.
- BUDINICH, M. 1907. *L'abolizione della liturgia glagolita nella parrocchia di Lussin-grande nel 1802: con documenti*. Lussinpiccolo: Stab. Tip. Straulino & Strukel.
- FORTIS, A. 2014. *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju*. Split: Književni krug Split.
- FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- GEROLAMI, G. 1951. *L'isola marinara*, Udine: Del Bianco.
- IMAMOVIĆ, E. 1987. *Otoci Cres i Lošinj od ranog srednjeg vijeka do konca XVIII. stoljeća*, Mali Lošinj: Otočki vjesnik.
- KLEN, D. 1984. Glagoljicom pisani izvori Lošinja i Cresa. *Otočki ljetopis Cres-Lošinj 5*: 89–96.
- KOŠUTA, L. (prir.). 1988. Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1636). *Radovi Staroslavenskog zavoda 9*: 5–289.
- KOŠUTA, L. 1975. Glagoljaši i glagoljica na Cresu i Lošinju. *Otočki ljetopis Cres-Lošinj 2*: 249–253.
- KOVAČIĆ, S. 1997. Glagoljanje i glagoljaši u Osorskoj biskupiji od konca XVI. do početka XIX. stoljeća prema izvještajima osorskih biskupa Svetoj Stolici. *U križu je spas. Zbornik radova u čast nadbiskupa-metropolita mons. Ante Jurića*. Marin Škarica i Ante Mateljan (prir.). Split: Crkva u svijetu – Teologija u Splitu, 331–351.
- LJUBIĆ, Š. 1881. Borba za glagolicu na Lošinju. *Rad JAZU 57*: 150–187.
- MATEJČIĆ, R. 1973. Kamenica iz Unija. *Otočki ljetopis Cres-Lošinj 1*: 149–150.
- MILANOVIĆ, B. 1967. *Hrvatski narodni preporod u Istri I*. Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- MILČETIĆ, I. 1911. *Hrvatska glagolska bibliografija*. Zagreb: Dionička tiskara.
- MITIS, S. 1925. *Storia dell'isola di Cherso-Ossero dal 476 al. 1409*. Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria.
- NICOLICH, M. 1871. *Storia documentata dei Lussini*, Rovigno: Tipo-litog. Istriana di Antonio Coana.

- SOKOLIĆ, J. 2001. Prilozi za povijest cresko-lošinjskog otočja pod talijanskom upravom (1918 – 1943) i borba za opstojnost Hrvata. M. Manin (ur.). *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918 – 1943)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Društvo *Egzodus istarskih Hrvata*, 21–26.
- SOKOLIĆ, J. 2008. Pomorska orijentacija Lošinja kao sudbinska odrednica gospodarskog opstoja. A. Bozanić (ur.). *Župa Mali Lošinj i zaslužni crkveni pastiri 20. stoljeća*. Mali Lošinj: Župa Mali Lošinj, 79–86.
- SOKOLIĆ, J. 2015. Istaknute povijesne osobe Malog Lošinja. B. Živković; J. Sokolić (ur.). *Mali Lošinj: kulturno-povijesni vodič*. Mali Lošinj: Lošinjski muzej.
- ŠTEFANIĆ, V. 1944. Staroslavenska akademija u Krku. *Croatia sacra* 22: 3–56.
- ŠTEFANIĆ, V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠTEFANIĆ, V. 1976. Nazivi glagoljskog pisma. *Slovo* 25–26: 17–76.
- ŠTEFANIĆ, V.; L. KOŠUTA. 1951. Arhiv bivše osorske biskupije. *Starine JAZU* 43: 289–332.
- ŠTEFANIĆ, V.; L. KOŠUTA. 1955. Arhiv bivšeg osorskog kaptola. *Starine JAZU* 45: 291–310.
- VELČIĆ, F. (prir. i prev.). 2018. *Botterinijeva kronika Veloga Lošinja iz 1791. godine / La Cronaca di Lussingrande del Botterini dell' anno 1791*. Krk – Mali Lošinj: Krčka biskupija; Katedra Čakavskoga sabora Cres-Lošinj.

Summary

Anton BOZANIĆ

GLAGOLITIC SCRIPT IN PUBLIC LIFE AND CULTURE ON THE ISLANDS OF CRES AND LOŠINJ

The history of Glagolitic script on the islands of Cres and Lošinj began, according to available records, with the *alunska ploča*, which indicates it was used as far back as the 11th century. Over time, the use of Glagolitic script spread throughout the archipelago. Although liturgical services in Osor were regularly held in Latin, especially in the cathedral, the Croatian language and Glagolitic script were used in various monasteries within the town and all its surrounding areas, including Lošinj. Centuries of use of the Croatian Church Slavonic language in liturgy, combined with Glagolitic script, extended to all areas of public life, and significantly influenced the culture of the settlements on Lošinj.

Numerous Glagolitic manuscripts have been preserved on Lošinj, especially in the largest island towns of Mali Lošinj and Veli Lošinj. The church books are of the greatest significance, with the oldest dating to 1560. Additionally, monastic books and especially Glagolitic notarial documents comprise a significant part of this cultural heritage. Church records were written in Glagolitic script until the second half of the 18th century, when the Venetian authorities ordered

a change in language and script. The books of the church brotherhoods were kept by laymen and were written in Glagolitic script until 1611, when the Venetian doge expressly forbade the further use of the Glagolitic script.

The Croatian Glagolitic notary public was important as a local public institution in the Lošinj region. The names of 15 notaries who used the Croatian language in Glagolitic script are known, but the records of only two notaries from Veli Lošinj have been preserved. Their works have been studied and published under the title *Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1636)*. Diligent priests and notaries from Veli Lošinj wrote 642 documents in these books over 72 years, including wills, contracts of sale, donations, and other official documents in the Croatian language and Glagolitic script. This large number of official documents from notaries public covers all aspects of ordinary people's economic and social life, also shedding light on many historical events. Among other things, they help to clarify many ambiguities regarding the original Croatian names of the settlements on Lošinj. The written legacy of the Croatian Glagolitic notary on Lošinj represents an invaluable source of historical data about the life and work of the islanders and testifies to their original national identity.

Keywords: Cres and Lošinj, Glagolitic priests, Glagolitic registers, Croatian Glagolitic notary service, Venetian government, ban on Glagolitic script, identity of the Kvarner region's population

Anton BOZANIĆ
Parish of the Assumption of the Blessed Virgin Mary
Omišalj
anton.bozanic@gmail.com